

Поховальна обрядовість та голосіння

§ 63. Поховальні вірування і звичаї.

Поховальна обрядовість виникла у первісно-родовому суспільстві. Тоді люди вірили в загальну одухотвореність природи, населяли світ міфічними “злими” і “добрими” духами. Істотною рисою язичницького світогляду була переконаність в тому, що все живе і неживе перебуває між собою у причинно-наслідкових зв'язках. Звідси – неможливість для первісної людини уявити факт абсолютного небуття. В язичницьких уявленнях смерть була лише передаточною ланкою у вічній круговерті життя. Спостерігаючи щорічне зимове завмирання і весняне відродження природи, язичники вірили в тріаду: життя–смерть–життя.

Деякі інтонації обрядових пісень (закличні, наказові, прохальні тощо), сам стиль форсованого (кличного) співу, гуканки в закінченнях наспівів – все це залишки колишньої “магічної мови”, за допомогою якої спілкувалися з духами. Був, однак, ще один “канал зв'язку” з потойбічним світом, і, на думку первісної людини, значно ефективніший: посередництво померлих членів роду чи племені. Вони-бо (померлі) потрапляли прямо в царство

духів, де, знаючи стан справ на землі і сповнені турботи про тих, кого залишили “на цім світі”, померлі мали змогу вплинути на вчинки духів. Саме цими уявленнями пояснюється, що в усіх народів світу одним із найрозвиненіших у системі язичницьких вірувань був культ предків. Його залишки спостерігаються у фольклорі усіх народів Європи. У східних слов’ян відгомін цього культу найбільше збережено в календарних обрядах. Пояснення просте: спостереження за природою, рухами сонця було найважливішою частиною як землеробської магії, так і аграрної практики людей (одне від другого в ті далекі часи ще не відділялося). “У слов’янській народній традиції, для якої показова консервація рудиментів якнайархаїчніших явищ, не зафіксованих часом не лише в античній традиції, але і в традиції ведичної епохи (II–I тис. до н. е. – А. І.), чітко проступають взаємозв’язки культу предків з аграрними культурами”⁴⁴.

Внаслідок складного зв’язку аграрної магії з культом предків поховальні ритуали в доісторичні часи не були особистою справою близьких родичів, в них “соціальний момент відігравав найсуттєвішу роль. Характерне сприймання смерті не як вузько-сімейного, а громадського явища”⁴⁵. Ставленням до предків як до своїх повноважних представників і захисників від “потойбічних сил” пояснюється і двоїстість емоційного колориту язичницьких поховальних обрядів. Поруч з сумними, існували і веселі, навіть насичені розвагами, танцями, сміхом ритуали. Наприклад, ще наприкінці XIX ст. в глухих районах України (у гуцулів, на Поділлі), в Хорватії, в Румунії та ін. на похоронах спостерігалася “характерна атмосфера нестримних веселоців”⁴⁶.

В поховальній традиції існувало два різновиди музики і співу: драматична і святкова (весела). Роль співу в поховальних обрядах пояснюється тим, що язичники ставилися до музики не стільки як до мистецтва, а більше як до специфічної мови, за допомогою якої можна було спілкуватися з силами природи (згадаймо античний міф про Орфея, чий спів чарував не лише людей і тварин, але й каміння).

Зараз поховальний обряд змінився – залишилася тільки драматична музика.

Але пісні і дії “святкових поховань” не зникли з фольклору безслідно: вони перейшли в інші жанри і тематичні розряди – передусім в комічні, “скомороші” дійства (на Новий рік, на масляну в Росії, в купальські, русальні, весняні обряди), в жартівливу пісенність.

⁴⁴ Велецкая Н. Н. Языческая символика славянских архаических ритуалов. – М., 1978. С. 11.

⁴⁵ Там само С. 143.

⁴⁶ Там само С. 145–153.

У XVIII–XIX ст. існували різні види голосінь: поховальні, рекрутські, а в Росії – ще й весільні. Між собою вони відрізняються лише за деталями змісту.

§ 64. Поховальні голосіння.

Найдавнішими і найбільш розвиненими є поховальні голосіння, які і досі утримуються в сільському побуті. Голосіннями називають імпровізаційні співи, виконувані жінками (дуже рідко – чоловіками) під час похоронних та поминальних обрядів. Назва “голосіння” поширена не скрізь, вона закріпилася у науковій фольклористиці. Зараз голосіння зберігаються виключно як жалібний спів-тужіння, їх наспіви складаються із музичних інтонацій, з мовно-музичних рецитацій та мовно-шумових явищ (плач, стогін, зойки). Уявлення про саме голосіння і умови, в яких воно відбувається, можна скласти з наступного опису. 4 травня 1970 р. автор цих рядків був свідком, коли в річницю смерті дітей біля могил голосили мати і тітка (село Олександро-Білівка, Софіївський р-н, Дніпропетровська обл.). Дорослі син і дочка загинули з причини трагічної випадковості.

64

Ой мо - ї рід-ні пле - ме - нич-ки! Та що ж ви з со-бо-ю зро-би - ли?! [...]

Записи з Дніпропетровської обл., 1

65

Ді - тень-ки мо - ї! Я ж прий-шла вас про-ві - да-ти, а ме-не ж хто про-ві-да-є? [...]

Записи з Дніпропетровської обл., 2

З інтонаційного і ладового боку голосіння сприймалося дуже ясно, хоч підхід до опорних тонів і був сповнений глісандо, мелізматики. Суміш музичних і мовних інтонацій створювала глибоко вражаючу і навіть майстерну картину. На односельців епізоди співу (бо він чергувався з речитативними приказуваннями і тужінням-риданням) впливали особливо сильно: саме в моменти співу лунав плач серед сторонніх жінок і навіть деякі чоловіки починали витирати сльози. Показово, що ніхто з присутніх при цьому не

сприймав голосіння як явище мистецтва або як різновид співу: усі співпереживали горю, яке виливалося у такій звичаєво-традиційній формі. Слово “голосіння” не вживалося, а сам цей акт односельці називали виключно дієсловом “тужити” (або тужить чи тужила). Отже, тужити в Олександро-Білівці означає тужити співом, – тобто, жалібно співати (а не плакати).

Текст голосінь, як і наспів, завжди імпровізується, він складається із звертань до померлого, якого кличуть, просять пробудитися, не залишати живих; линуть скарги на долю; малюються розпачливі картини “тісної, невидної хатки”, рясніють прохання “вставати”, озватися.

66

Повільно

Встань-те, мам - ко, по-ди-віт-си, бо пі-де - те со³ - бі від-си!

Відіт, ві - діт³ на дво-ро-чок, та зро - біт нам³ хоть слі - до - чок! [...]

Колесса, с. 302

Голосіння – своєрідний жанр, що не має аналогів у фольклорі, їх особливості склалися внаслідок незвичайної функції, а також під впливом дуже сильних спонтанних негативних емоцій. Текст голосінь не має віршової форми, але він все ж дуже близький до розміреної ритмізованої мови. Можна виявити чергування рядків, кожен з яких обіймає від 4–5 та 8–12 складів:

67

Ди - ти - ноч - ко мо - я, не - до - го - до - ва - на - я.

не - до - пле - ка - на - я! Хто те - бе там го - ду - ва - ти бу - де? [...]

Дитиночко моя недогодованая, (13)

Недоплеканая! (6)

Хто ж тебе там годувати буде? (10)
Хто тебе, Манечко, доглядати буде, (12)
Там пильнувати буде? (7)

Колесса, с. 298

Розмір рядка визначається потребами зробити вдих. Більш-менш однотипний вид рядкам-фразам, отже, надають дихальні такти. Наспиви голосінь мають такі особливості:

- невеликий діапазон (найчастіше кварто-квінтовий);
- мелодична лінія фраз має спадну будову;
- кожна фраза починається короткими, досить швидко рецитованими складонотами, і завершується зупинкою на одному з нижніх ступенів ладу (I, II чи III);
- ритміка мелодичної фрази багато в чому складається під впливом словесних акцентів (звук, на якому завершується фраза чи її частка, припадає на наголошений склад слова або на перший чи другий післянаголошений);
- ритмомелодика голосінь в цілому справляє враження вільного, майже нічим, крім нижнього ладового устою, не регламентованого співу.

Голосіння, виконване у певному регіоні, зберігає колорит, властивий для місцевого пісенного фольклору.

Чи не найбільшою мірою яскравість голосіння залежить від індивідуального таланту співачки. Ф. М. Колесса писав, що “голосіння – це в значній часті імпровізація, що вимагає деякого підготування, гарного вислову і навіть поетичного дару”⁴⁷. Є відомості, що раніше дівчата, збираючись на вечорницях, просили старших жінок навчити їх майстерності голосити. Цій же меті служили і жартівливі голосіння, які допомагали схоплювати основний принцип імпровізації. Але головною “школою” було життя: померлих у селі ховали цілою громадою і на похоронах молоде покоління практично опанувало музичні і поетичні закони цього сумного стилю.

В Білорусії і в Україні в останнє століття голосили за померлими лише родичі. На півночі Росії існував же звичай запрошувати видатних майстринь цієї справи, яких називали “вопленицями”, “плачеями”. Найвідомішою серед них була Ірина Федосова, від якої записано три томи голосінь – поховальних, рекрутських, весільних⁴⁸.

⁴⁷ Колесса Ф. М. Речитативні форми в українській народній поезії // Колесса Ф. М. Музикознавчі праці. – К., 1970. С. 300.

⁴⁸ Див.: Барсов Е. В. Причитания Северного края. Ч. 1–3. – М., 1872–1886.